

הכנס המדעי ה-15
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ד

מושב קק"ל: טבע, אתרים ומורשת

ברכות: יחיאל לקט, יו"ר מכון קק"ל
לתולדות הציונות וההתיישבות

יו"ר: ג'ק פסטור

ההתיישבות שקדמה להתיישבות**Religious and charitable institutions: Early Jewish settlement patterns in Eretz-Israel during the late Ottoman Period**

החל מן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה החלו בני היישוב הישן לפעול במישור הרעיוני והמעשי להקמת מוסדות דת וחסד, כדי לרכוש דריסת רגל יהודית במקומות הקדושים שבארבע ערי הקודש ובמרחב הכפרי שסביבן. בתהליך זה התפתח דגם התיישבותי המותאם למסורת, למנהגים ולחיים ברוח ישראל סבא (עם ישראל לדורותיו), שקדם לדגמי ההתיישבות היהודית הידועים במחקר.

בשלהי שנות החמישים של המאה התשע-עשרה תרמו יהודים מערביים מצפת לפיתוח קבר רשב"י במירון. שד"רים (שליחים דרבנן) מטעם העדה הספרדית בצפת, האמונה על ההקדש, נשלחו למגרב ואספו תרומות להקמת חדרי האירוח שנבנו מעל הציון ולאחזקתם. גם בני משפחת ששון מבומבי תרמו למטרה זו. שמש ספרדי התגורר בקביעות במתחם הקבר, ובימות השבוע הצטרפו אליו חכמים מצפת ששקדו על לימודי קודש. בשלהי המאה התשע-עשרה התעוררו גם בני העדה האשכנזית בעיר וביקשו להיאחזו במקום הקדוש. לשם כך הוקם ב-1898 בצמוד למתחם הקבר מושב זקנים, ובראשית המאה העשרים הורחבה פעילות המוסד גם ליישוב אוכלוסייה צעירה במירון באמצעות הקמת ישיבת בר-יוחאי.

ברצונם להידמות לאחיהם בצפת, פעלו יהודי טבריה להיאחזו בקברו של רמב"ה שלידי חמי טבריה. באמצע שנות השישים של המאה התשע-עשרה נרכשה חלקת הקבר במשותף על-ידי העדה הספרדית והעדה האשכנזית ונערכה ביניהן הגרלה לחלוקת השטח לשם הקמת בתי מדרש כאשר הציון נותר בתווך בבעלות משותפת. ב-1867 החלה כוללות הספרדים בבניית בית-כנסת וחדרי הארחה לעולי רגל, ואילו בני העדה האשכנזית יזמו הקמת בית כנסת ובית מרגוע לחולים הבאים להתרפא בחמי טבריה. בשנים הבאות שתי העדות הקימו והפעילו ישיבות במקום הקדוש במשך כל ימות השבוע למעט שבתות, והיוו סנונית ראשונה ליציאה מן החומות. ניסיונות להקמת מוסדות דומים נעשו מטעמן בחלקת קבר הרמב"ם הסמוכה לעיר העתיקה באמצע שנות השמונים של המאה התשע-עשרה.

במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה נעשו גם בירושלים פעולות להיאחזות יהודית בקבר שמעון הצדיק ובקבר רחל אמנו, שאף בהן עלתה היוזמה להקמת מוסדות דת וחסד. בשנים האחרונות חודשה תופעה התיישבותית זו גם בקברי צדיקים נוספים ברחבי הארץ. מכאן, שעלינו להכיר בקיומו של דגם התיישבותי ישן-חדש זה ולהסב את תשומת לבנו לחקירתו ולשימורו.

מילות מפתח: התיישבות יהודית, מקומות קדושים, מוסדות דת וחסד, ארץ-ישראל, העת החדשה

Omri Bonne

עמרי בונה

הערכת הישגי פרויקט אגמון החולה בתחום התיירות והחינוך, עשר שנים מהקמתו

Evaluating the accomplishments of the Agamon Hula Project in the areas of eco-tourism and education ten years after its opening to the public

אגמון החולה פותח כאתר של תיירות טבע על-פי תכנית מתאר "אדמות החולה" ג/8465. העקרונות שעמדו בבסיס התכנית היו: (1) ייעוד שטחים חקלאיים לפיתוח האגמון, תעלת שיט היקפית ואזור של טבע

ותיירות וכן ליצירת מקור פרנסה אלטרנטיבי לחקלאים; ו-2) הגדרת אזור אדמות הכבול, כ- 25,000 דונם, כשטח המיועד לממשק חקלאי מיוחד במטרה להגן על איכות מי הכנרת ולאפשר ממשק חקלאי אופטימלי באדמות אלה.

ביזמת הקק"ל הוכנה תכנית אב לנופש ותיירות בעמק החולה, תכנית שאושרה על-ידי ועדת היגוי ציבורית רחבה בספטמבר 2002. ההמלצה המרכזית בתכנית האב הייתה להגדיר את ליבת עמק החולה, התחומה בין התעלה המערבית לתעלה המזרחית, כשטח המיועד לממשק משולב בעל איזונים עדינים בין חקלאות, אקולוגיה ותיירות. כמו כן נקבע בתכנית שהכניסה לליבה תהיה מבוקרת לצורכי ממשק חקלאי ותפעול תיירותי בלבד ותמנע כניסה חופשית של כלי רכב אליה. התכנית אף הציעה לבצע העשרה אקולוגית בסביבות האגמון ולהוסיף פסיפס מגוון של בתי גידול.

יישומו של השלב הראשון של התכנית, שהושלם בדצמבר 2003, אפשר את פתיחת אתר אגמון החולה לציבור במתכונת ההפעלה הנוכחית. מודל ההפעלה באגמון מספק למבקרים שירותים הכוללים: מידע והדרכה, השכרת אופניים ורכבי club car חשמליים, שיט, השכרת משקפות וספרות בנושאי טבע וצפרות. כמו כן מוצעות למבקרים פעילויות מיוחדות הכוללות סיורים מודרכים כגון: עגלת מסתור, ספארי לילה, סיורי זריחה ועוד, אשר ניתן לשלבם עם פעילויות נוספות. הכניסה להולכי רגל אינה כרוכה בתשלום.

חלפו עשר שנים מאז החל האתר את פעילותו וניתן בהחלט לומר שהוא מייצב את עצמו כאתר הצפרות המוביל בישראל ואחד הבולטים בעולם. מספר המבקרים באתר עולה בהתמדה (מ-60,000 בשנת 2003 ל-450,000 בשנת 2013, גידול שנתי ממוצע של 17%. המגזין היוקרתי BBC Wildlife Magazine בחר בשנת 2010 באגמון החולה כאתר התשיעי בעולם מבחינת ההזדמנויות שהוא מספק לצפייה בציפורים ובבעלי חיים, הישג חסר תקדים לאתר בראשית דרכו. לאגמון תרומה חשובה לכלכלת התיירות של האזור המוערכת ב-60 מיליון ש"ח בשנה.

אגמון החולה הפך גם מרכז לפעילות בתחום החינוך. ילדים, בני נוער ומבוגרים יכולים ללמוד ולחוות את נושא נדידת הציפורים ונושאים שונים של שמירת טבע. פרויקט "תגלית" קבע את אגמון החולה כאתר מרכזי להעשרת חוויית הביקור בארץ של נוער יהודי מחו"ל בנושאי טבע וצפרות. באתר מתקיימת פעילות תרבותית ואמנותית הכוללת מופעים, פסטיבלים ותערוכות. כמו כן מתקיימת באגמון פעילות שוטפת ואירועים של ספורט עממי עם דגש על פעילות לבעלי מוגבלויות.

ניתן לומר במידה רבה של סיפוק שאתר אגמון החולה הגשים בעשר השנים מאז פתיחתו לציבור, את התקוות שתלו בו בכל הקשור לקידום תיירות הטבע והחינוך לנושאי צפרות ושמירת טבע מעל ומעבר למצופה. מודל הפיתוח וההפעלה של אגמון החולה הפך להיות מודל לחיקוי בארץ ובעולם והינו דוגמה מובהקת לפרויקט מחולל שינוי.

מילות מפתח: קק"ל, הנהלה ציבורית, צפרות, העשרה אקולוגית, פיתוח בר-קיימא

Maya Duany

מיה דואני

שימורה של ביצת החולה כנוף בשולי התודעה

The conservation of the Hula swamp as a peripheral landscape

היחס לביצות ברחבי העולם המפותח במחצית המאה העשרים היה כאל אדמה הטומנת בחובה מחלות כמו מלריה או כאל אדמה מבוזבזת, שהדבר הטוב ביותר שניתן לעשות איתה הוא לייבשה ולהפכה לאדמה

חקלאית. אנשים נמנעו בדרך כלל מלבקר בביצות על שום המחלות שנקשרו אליהן ועל שום קשיי עבירותן. כיום, יותר ממחצית נופי הביצה בעולם נוקזו ויובשו.

ארצות הברית הינה החלוצה בכל נושא שימור הטבע. הפארק הלאומי הראשון הוקם בשנת 1864 ביוסמיטי (Yosemite National Park). אולם רק 83 שנה לאחר מכן זכה נוף ביצה בארצות הברית להגנה בפארק הלאומי אוורגליידס (Everglades National Park) שבפלורידה. יוצא אפוא, שהביצה הייתה במשך שנים ארוכות נוף בשולי התודעה מבחינת היכולת להתבונן בה באופן חיובי.

שמורת החולה הינה שמורת הטבע הראשונה במדינת ישראל, אשר הוקמה בתום מפעל ייבוש החולה בשנת 1957. זהו אחד מנופי הביצה הראשונים בעולם שזכו לשימור, אך זאת במקביל להריסה של מרביתו לטובת הפיכתו לשדות חקלאיים. מתוך 60,000 דונם שיובשו נותרו רק 3,000 דונם לשימור. דעת הקהל ברכה על פרויקט ייבוש החולה כפרויקט המיטיב עם מדינת ישראל הצעירה.

ההרצאה תעקוב אחר הדינמיקה בין קק"ל ומשרדי הממשלה שהיו אחראים על פרויקט ייבוש החולה לבין האנשים שפעלו בשוליים למען הקמת שמורת החולה, ותפרט את הגורמים שהובילו להצלחת הקמתה.

עד עתה היה מקובל להציג את תהליך הקמתה של שמורת החולה כמאבק של קומץ משוגעים לדבר שייסדו את החברה להגנת הטבע כנגד הקונצנזוס הציוני של כיבוש השממה. אופן הצגה זה מבוסס בעיקר על זיכרונות. בניגוד לתפיסה זו, ההרצאה תטען, על סמך מקורות ראשוניים, ששיתוף הפעולה הוא המאפיין העיקרי של הדינמיקה שנוצרה בין אנשי הממסד שפעלו למען פיתוח הארץ לבין חובבי הטבע בתהליך הקמתה של שמורת החולה. יחד עם זאת ההרצאה תנסה להסביר כיצד הנזקים הסביבתיים שנוצרו כתוצאה מייבוש החולה והצפת האדמות המיובשות בשנות התשעים תרמו להבניה של הקמת שמורת החולה כסמל למאבק סביבתי ראשוני. ההרצאה תסתיים עם מעברה של ביצת החולה מנוף שלא נחשב בקרב הציבור כראוי לשימור, לנוף מוערך המושך אליו כיום מבקרים רבים מישראל ומן העולם.

מילות מפתח: החולה, שימור, ביצה, ייבוש, נוף, תודעה

